

JACEK CYBUSZ

ŚWIAT ZZA MGŁY

Kino polskie w „pierwszym okresie przemysłowym”
(1911/1912 - 1920/1921).

Tom II: Kinomania. Sezon 1912/1913

Kinomania

Jacek Cybusz

Świat zza mgły

Kino polskie w „pierwszym okresie przemysłowym”
(1911/1912 – 1920/1921)

Tom drugi

Kinomania

Sezon 1912/1913

Łódź 2013 – Będzin 2016

Zasadniczy trzon niniejszego tomu *Świata zza mgły*, i od początku pod tytułem *Kinomania*, powstał przed poznaniem przez jego autora książki Łukasza Biskupskiego *Miasto Atrakcji. Narodziny kultury masowej na przełomie XIX i XX wieku. Kino w systemie rozrywkowym Łodzi* (Warszawa 2013), której rozdział 4 nosi tytuł: *Kinomania. Kinematograf jako nowy segment branży rozrywkowej (1907-1914)*

© *Copyright by* Jacek Cybusz, Łódź 2013

Projekt okładki:

e-bookowo

ISBN: 978-83-7859-684-4

Wydawca: Wydawnictwo internetowe e-bookowo

www.e-bookowo.pl

Kontakt: wydawnictwo@e-bookowo.pl

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Kopiowanie, rozpowszechnianie części lub całości bez zgody wydawcy zabronione

Wydanie I, 2016

[Spis treści]

[Wprowadzenie]	15
[1] 1912, Paryż – realizacja i premiera francuskiego filmu fabularnego <i>La Polonaise (Polka)</i>	23
[2] 1912, Włochy – realizacja i premiera włoskiego filmu fabularnego <i>Il processo Clémenceau (Proces Clémenceau albo Sprawa Clémenceau)</i>	23
[3] 1912, Warszawa-Lublin-Łódź (Stanisław Miszewski, <i>Ilustrowany przewodnik po Łodzi i okolicach z planem miasta i mapą okolic</i> , s. 79-80) – tekst w dziale „Rozrywki”	24
[4] Połowa (?) 1912, Lwów – otwarcie nowych kinematografów: „Lux” w pasażu Mikolascha (wejście od ulicy Sienkiewicza) oraz „Grażyna” przy ulicy Sapięhy 34	25
[5] Lato 1912, Lwów – realizacja i premiera polskiego filmu dok. <i>Wzloty hr. Scipio del Campo</i>	25
[6] Niedziela, 30 czerwca 1912, Włocławek i środa, 3 lipca 1912, Włocławek (kino „Nowości”) – realizacja i premiera polskich filmów dok. „ <i>Święto kwiatka</i> ” we Włocławku oraz <i>Widoki Włocławka</i>	26
[7] Początek (?) lipca 1912, Warszawa – realizacja i premiera (kino „Sfinks”) kolejnego (drugiego?) numeru polskiej kroniki filmowej „Własny Dziennik »Sfinksa« – aktualności tygodnia”	27
[8] Wtorek, 9 lipca 1912, Londyn – wniosek patentowy Kazimierza Prószyńskiego: <i>Improvements in projection apparatus for kinematographs and like apparatus</i>	27
[9] Sobota, 13 lipca 1912, Łódź („Rozwój” nr 158, s. 8) – reklama kina „Luna”	27
[10] Wtorek, 16 lipca 1912, Łódź („Rozwój” nr 160, s. 6) – ogłoszenie Dyrekcji kina „Odeon” o jego czasowym zamknięciu	28
[11] Środa, 17 lipca 1912, Łódź – realizacja polskiego filmu dokumentalnego <i>Otwarcie Wystawy Rzemieślniczo-Przemysłowej</i>	28
[12] Piątek, 19 lipca 1912, Kraków (kino „Cyrk Edison”) – premiera zrealizowanego w Krakowie w sobotę, 29 czerwca 1912 roku i/lub w niedzielę, 30 czerwca 1912 roku polskiego filmu dokumentalnego <i>Match futbolowy „Cracovia” – „Monori” S.C.</i>	35
[13] Niedziela, 21 lipca 1912, Łódź (kino „Luna”) – opisany przez (e) w „Rozwoju” z poniedziałku, 22 lipca 1912 roku (nr 165, s. 4) <i>Popłoch w kinematografie</i>	36
[14] Lipiec 1912, Warszawa („Goniec Wieczorny” nr 332, s. 4) – notatka <i>Bankructwo przedsiębiorstwa kinematograficznego</i> , informująca o upadku Warszawskiego Kantoru Kinematograficznego „Siła”	36
[15] Lipiec 1912, Warszawa (kino „Illuzjon”) i/lub Wilno (kino „Teatr Familijny” R. Sztremera) – premiera (lub równoczesne premiery) polsko-żydowskiego filmu fabularnego <i>Chasye di Jesome (Chasia Sierotka lub Sierota Chasia)</i>	37
[16] Sobota, 10 sierpnia 1912 – niedziela, 18 sierpnia 1912, Kraków – realizacja francuskiego filmu dokumentalnego <i>Światowy zjazd esperantystów w Krakowie</i>	45
[17] Połowa sierpnia 1912, Warszawa („Marchoń” nr 33) – humoreska <i>Oszczędny</i>	48
[18] Czwartek, 15 sierpnia – czwartek, 22 sierpnia 1912, Łódź – program kinoteatru <i>variétés</i> „Teatr »Illusion«” Lucjana Aniołkiewicza przy ulicy Piotrkowskiej 17, gdzie „seanse filmowe stały się jedynie niewielkim dodatkiem do występów aktorskich”	48
[19] Sobota, 17 sierpnia – poniedziałek, 19 sierpnia 1912, Łódź – program kina „Casino”	49

- [20] Niedziela, 18 sierpnia 1912, Łódź („plac sportowy” Łódzkiego Klubu Sportowego przy ulicy Srebrzyńskiej 37/39) i wtorek, 20 sierpnia 1912, Łódź (kino „Casino”) – realizacja i premiera polskiego filmu dokumentalnego *Własne zdjęcie „Casina” z gry futbolowej Drezno – Łódź* 51
- [21] Wtorek, 20 sierpnia 1912, Lwów – galicyjska premiera polskiego filmu dokumentalnego *Uroczystości ślubne ks. Czwertyńskiej* 54
- [22] Wtorek, 20 sierpnia (?) 1912, Lwów – premiera polskiego filmu fabularnego *Pomszczona krzywda* (inny tytuł: *Złamane życie*) 55
- [23] Sierpień 1912, Warszawa (kino „Sfinks”) – premiera polsko-rosyjsko-francuskiego filmu fabularnego *Przesady* (inny tytuł: *Ofiary przesądów*; tytuł roboczy: *Ofiary fanatyzmu* [?]) 60
- [24] Niedziela, 1 września 1912, Wilno (kino „Bronisława”) – premiera polsko-rosyjskiego (?) filmu dokumentalnego *Jubileuszowy przegląd wojsk Wileńskiego Okręgu Wojskowego* 64
- [25] Środa, 4 września 1912, Warszawa (kino „Corso”) – premiera pierwszego numeru polskiej kroniki filmowej „Najnowsze i najaktualniejsze obrazy firmy »Corso«” 65
- [26] Niedziela, 8 września 1912, Warszawa (kino „Illuzjon”) i (?) Wilno (kino „Teatr Familijny” R. Sztremera) – premiera (lub równoczesne premiery) polsko-żydowskiego filmu fabularnego *Got, Mentsh un Tayvl* (*Bóg, człowiek i szatan*) 66
- [27] Niedziela, 8 września (?) 1912, Warszawa (kino „Illuzjon”) i (?) Wilno (kino „Teatr Familijny” R. Sztremera) – premiera (lub równoczesne premiery) polsko-żydowskiego filmu fabularnego *Dos Eybike Lid* (*Odwieczna Pieśń* lub *Wieczna Pieśń*) 68
- [28] Wtorek, 10 września 1912, Warszawa (kino „Corso”) – premiera polskiego filmu fabularnego *Ofiara namiętności* 70
- [29] Połowa września 1912, Warszawa („Świat” nr 37) – notatka pt. „*Trianon*”, o wznowieniu działalności kinematografu istniejącego w Warszawie od około 1910 roku, w 1912 roku zakupionego i urządzonego przez aktora i reżysera Kazimierza Kamińskiego 74
- [30] Środa, 18 września 1912, Wiedeń – rozporządzenie austriackiego Ministerium Spraw Wewnętrznych „dotyczące urządzania przedstawień kinematograficznych” 75
- [31] Poniedziałek, 23 września 1912, Łódź – decyzja Zarządu Towarzystwa Oświatowego „Wiedza” o wznowieniu od czwartku, 26 września 1912 roku, cotygodniowych pokazów dla młodzieży filmów „naukowych” we współpracy z kinematografem „Odeon” przy ulicy Przejazd 2 75
- [32] Druga połowa września (?) 1912, Tarnów („Pogoń” nr 39, s. 4) – informacja o planach wydania przez „władze wiedeńskie” bezwzględnego zakazu uczęszczania dzieci i młodzieży do kin 76
- [33] Sobota, 28 września 1912, Piotrków Trybunalski – cyrkularz (rozporządzenie) gubernatora piotrkowskiego w sprawie kinematografów 76
- [34] Niedziela, 29 września 1912, Łódź – realizacja polskiego filmu dok. „*Święto Pracy*” na Wystawie w dniu 29 IX 1912 (in. tyt.: *Wielkie „Święto Pracy” na placu Wystawy Rzemieślniczo-Przemysłowej*) 76
- [35] Wrzesień 1912, Francja – premiera, pod tytułem *L'Amour se venge* (*Miłość się mści*), rosyjskiego filmu lalkowego (animowanego) *Miest' kiniematograficznego operatora* (*Zemsta operatora filmowego*); inny tytuł: *Miest' kinooperatora* (*Zemsta kinooperatora*) 82

- [36] Poniedziałek, 30 września 1912, Łódź („Rozwój” nr 224, s. 3) – notatka *Ze Związku majowego*, zapowiadająca na wtorek, 1 października 1912 roku specjalny (przeznaczony dla członków tej organizacji) spektakl filmowy w kinie „Odeon” 84
- [37] Wtorek, 1 października 1912 (godziny wieczorne), Łódź (kino „Odeon”) – premiera polsko-żydowskiego filmu fabularnego *Mirele Efros* (inny tytuł: *Walka dwóch pokoleń*) 85
- [38] Sobota, 5 października 1912, Łódź (kino „Casino”) – lokalna premiera francuskiego filmu fabularnego *La fièvre de l'or* (*Gorączka złota*), pod polskim tytułem ekranowym *Krach giełdowy*, ze Stasią Napierkowską w jednej z głównych ról 90
- [39] Sobota, 12 października 1912, Lwów („Kronika Powszechna” nr 41, s. 244-245) – artykuł Wacława Masłowskiego *Szkoła znikczemnienia* 91
- [40] Październik 1912, Niemcy („Erste Internationale Film-Zeitung” nr 44, s. 41) – artykuł E. Friedegga *Der Filmmarkt in Österreich* 94
- [41] Październik 1912, Kraków – likwidacja kinematografu „Cyrk Edison” 95
- [42] Wtorek i środa, 15 i 16 października 1912, Kraków – inauguracja działalności i pożar kina „Excelsior” przy ulicy Rajskiej 12 96
- [43] Czwartek, 17 października 1912, Londyn – *Improvements in portable cinematographic cameras. [...]. Casimir de Prosz., of. 6, Mantague Street, London WC, engineer. Patent nr 9829* 96
- [44] Sobota, 19 października 1912, Łódź („Rozwój” nr 241, s. 9) – ogłoszenie na temat oferty sprzedaży lub wdzierżawienia kinematografu 97
- [45] Poniedziałek, 21 października 1912, Sztokholm (kino „Röda Kvarn”) – premiera szwedzkiego filmu fabularnego *De svarta maskerna* (*Czarne maski*) 97
- [46] Sobota, 26 października 1912, Niemcy – premiera niemieckiego filmu fabularnego *Das Kloster bei Sandomir* (*Klasztor pod Sandomierzem*) 101
- [47] Środa, 30 października 1912, Kraków – inauguracja działalności Kinoteatru Towarzystwa Szkoły Ludowej przy ulicy Podwale 6 104
- [48] Październik-listopad 1912 (?), Moskwa – realizacja i zamknięte pokazy rosyjskiego filmu animowanego (rysunkowego) *Pietuch i Piegas* (*Kogut i Pegaz*) 105
- [49] Październik-listopad (?) 1912, Kraków – początek organizowania przez Wiktora Biegańskiego wytwórni filmowej 106
- [50] Październik/listopad 1912, Warszawa – powstanie (na bazie Warszawskiego Kantoru Kinematograficznego „Siła”) Kantoru Zjednoczonych Kinematografów „Siła”, z siedzibą przy ulicy Rymarskiej 16 111
- [51] Październik/listopad 1912, Warszawa – zmiany w Towarzystwie Udziałowym „Sfinks” 117
- [52] Październik-listopad 1912, Królestwo Polskie – wielki sukces francuskiego filmu fabularnego *Les Misérables* (*Nędznicy*) 122
- [53] Pierwsza dekada listopada 1912, Warszawa (kino „Sfinks” [?]) – polska premiera rosyjskiego filmu fabularno-dokumentalnego *Oborona Sewastopolia* (*Obrona Sewastopola*) 128
- [54] Pierwsza dekada listopada 1912, Warszawa (kino „Sfinks” [?]) – polska premiera rosyjsko-francuskiego filmu fabularnego *1812 god* (*1812 rok*; inne tytuły: *1812 i Rok 1812*) 133

- [55] Środa, 6 listopada 1912, Łódź („Rozwój” nr 255, s. 4) – notatka (g) *Walki atletów* 139
- [56] Wtorek, 12 listopada 1912, Łódź – sprzedaż przez rosyjskiego kupca Benedykta Zarzyckiego funkcjonującego w „Grand Hotelu” kinematografu „Théâtre Moderne” jego dotychczasowemu kierownikowi, Kazimierzowi Rózańskiemu 140
- [57] Sobota, 16 listopada 1912, Wilno (kino „Teatr Familijny” R. Sztremera) – premiera żydowsko-polsko-rosyjsko-francuskiego filmu fabularnego [*Der*] *Got fun nekome (Bog miesti; Bóg zemsty)* 141
- [58] Sobota, 16 listopada 1912 i czwartek, 21 listopada 1912, Kraków – uroczyste otwarcie i inauguracja systematycznej działalności kinematografu „Wanda” w specjalnie przez Ludwika Kuchara wzniesionym na ten cel budynku przy ulicy Świętej Gertrudy 5 154
- [59] Niedziela-poniedziałek, 17-18 listopada 1912, Częstochowa (Jasna Góra) i sobota, 30 listopada 1912, Częstochowa (kino „Odeon”) – realizacja i premiera polskiego filmu dokumentalnego *Ostatnie krwawe wypadki w Częstochowie* 156
- [60] Poniedziałek, 18 listopada 1912, Łódź („Rozwój” nr 265, s. 3) – (e) *Nowy kinematograf* 171
- [61] Poniedziałek, 25 listopada 1912, Paryż – francuski patent nr 451005 dla Eustachego Białoborskiego na *Appareil à enregister et à reproduire des ondes acoustiques*, czyli urządzenie do zapisywania i odtwarzania dźwięku metodą optyczną na taśmie filmowej 172
- [62] Środa, 27 listopada 1912, Łódź (kino „Odeon”) – premiera (?) polskiego filmu dokumentalnego *Wyścigi cyklistów Warszawa-Lublin i regaty na Wiśle* 173
- [63] Czwartek, 28 listopada 1912, Warszawa („Gazeta Poranna Dwa Grosze”) – oświadczenie redakcji prostujące wcześniejszą informację tej gazety oceniającej warszawskie kino „Verona” przy ulicy Krochmalnej 46 jako żydowskie (a więc zalecane do bojkotowania go przez „prawdziwych Polaków-katolików”) 173
- [64] Sobota, 30 listopada (17 listopada starego stylu) 1912, Moskwa (Moskiewskie Towarzystwo Współdziałania Przedszkolnemu Wychowaniu Dzieci) – przedpremierowy pokaz rosyjskiego filmu aktorsko-lalkowego (w większości animowanego) *Rożdżestwo obitatielej liesa (Boże Narodzenie u leśnych mieszkańców lub Gwiazdka u leśnych mieszkańców, ewentualnie Boże Narodzenie u leśnych owadów lub Gwiazdka u leśnych owadów, a także Wigilja mieszkańców lasu)* 173
- [65] Sobota, 30 listopada 1912, Włocławek – pokaz polskiego filmu dok. *Zima w Galicji* 175
- [66] Listopad 1912, Warszawa (?) – premiera (?) polskiego (?) filmu dokumentalnego *Katastrofa kolejowa pod Skierniewicami* 176
- [67] Listopad 1912, Wilno – premiera (?) polskiego (?) filmu dokumentalnego *Rzeka Bug* (inny tytuł: *Wybrzeża Bugu*) 176
- [68] Niedziela, 1 grudnia 1912, Łódź (kino „Casino”) – premiera polskiego filmu fabularnego *Hotelowa konkurencja w przyszłości w Łodzi* 176
- [69] Sobota i niedziela, 7 i 8 grudnia 1912, Kraków – uroczyste otwarcie i inauguracja systematycznej działalności należącego do Tadeusza Bukowieckiego, a kierowanego przez Adama Hermana i Zygmunta Francmana kina („teatru świetlnego”) „Uciecha” przy ulicy Starowiślnej 16 179
- [70] Środa-czwartek, 11-12 grudnia 1912, Warszawa – realizacja polskiego filmu dokumentalnego *Pogrzeb arcybiskupa Chościaka Popiela* 181

- [71] Niedziela, 15 grudnia 1912, Kopenhaga – premiera rosyjskiego filmu animowanego (lalkowego) *Striekoza i murawiej (Konik polny i mrówka albo Świerszcz i mrówka)* 186
- [72] Połowa grudnia (?) 1912, Warszawa (kino „Wielki Illuzjon”) – premiera polsko-żydowskiego filmu fabularnego *Di Farshtoysene (Wydziezdziczeni)* 187
- [73] Połowa (?) grudnia 1912, Lwów – premiera polskiego filmu fabularnego *Miłosne przygody panów Z. i J., znanych osobistości w D.* (albo *Miłosne przygody panów Z. i J. – znanych osobistości w L.*) 188
- [74] Koniec (poł. grudnia [?]) 1912, Lwów – otwarcie kina „Kopernik” przy ul. Kopernika 9 189
- [75] Połowa (?) grudnia 1912, Wiedeń (kino „Urania”) – premiera pierwszej wersji francusko-austriacko-polskiego filmu dokumentalnego *Galicja w kinematografie* (inny tytuł: *Galicja w obrazach*) 190
- [76] Piątek, 20 grudnia 1912 i sobota, 21 grudnia 1912, Londyn – złożone do brytyjskiego urzędu patentowego dwie aplikacje Kazimierza Prószyńskiego: *Improvements in and connected with Cinematograph Cameras and Projection Apparatus* i *Improvements in cinematograph, cameras and projecting apparatus* 197
- [77] Sobota, 21 grudnia 1912, Kraków – ponowne uruchomienie zorganizowanego przez Związek Niewiast Katolickich kina „Excelsior” przy ulicy Rajskiej 12 200
- [78] Niedziela, 22 grudnia 1912, Zabrze – otwarcie przez Johannesa Porallę kina „Lichtspielhaus” przy Kaniastrasse 4 201
- [79] Środa-czwartek, 25-26 grudnia 1912, Poznań (kinematograf „Pałacowy”) – program na święta Bożego Narodzenia 202
- [80] Druga poł. (?) grudnia 1912, Poznań – zarządzenie w sprawie bezpieczeństwa w kinach 204
- [81] Koniec 1912, Nowy Jork – ogłoszenie przez Thomasa Alwę Edisona jego „kinetofonu”, czyli urządzenia dźwiękowego dla kinematografu 205
- [82] Koniec (?) 1912, Rzym – premiera włoskiego filmu fabularnego *Kri Kri e il „Quo vadis”* (*Kri Kri i „Quo vadis”*) 206
- [83] Sobota, 28 grudnia 1912 - piątek, 3 stycznia 1913, Kraków (Kinoteatr TSL) – pokazy polskiego filmu fabularnego *Krwawa dola* 207
- [84] 1912/1913, Łódź (kino „Oaza”) – „specjalne atrakcje [...] od godziny 21⁰⁰” 208
- [85] 1912/1913, Afryka Centralna – realizacja przez Cherry Keartona przy użyciu kamery „aeroskop” Kazimierza Prószyńskiego zdjęć do filmowych reportaży krajoznawczo-przyrodniczych 210
- [86] Początek 1913, Warszawa („Nowiny Sezonu” nr 1, s. 1-2) – artykuł M. Gl. pod tytułem *Pochód tryumfalny kinematografu* 211
- [87] Początek 1913, Lwów i Kraków – próba realizacji polskiego filmu fabularnego *Mazepa* 211
- [88] Poniedziałek, 6 stycznia (święto Trzech Króli) 1913, Warszawa (kinematograf „Sfinks”) – premiera polskiego filmu fabularnego *Wykolejeni* (inne tytuły: *Wykolejenie* *tudzież Wykolejenciec*, *Aszantka* oraz *Historia jakich wiele*) 212
- [89] Czwartek, 9 stycznia (?) i sobota, 11 stycznia 1913, Żywiec oraz piątek, 24 stycznia 1913, Lwów – realizacja oraz premiera francusko-austriacko-polskiego filmu dokument. *Zaślubiny w Żywcu* 217
- [90] Piątek, 10 stycznia 1913, Bałuty koło Łodzi – przejście przez Moszka Pakułę po Szulemie Dębińskim kina „Kassandra” przy ulicy Aleksandrowskiej 37 219

- [91] Piątek, 10 (?) stycznia 1913, Poznań („Kurier Poznański” nr 7) – przywołanie opinii niemieckiego lekarza, dra Pakulli, w sprawie szczególnie negatywnych konsekwencji zbyt częstego chodzenia do kin dzieci i młodzieży szkolnej 220
- [92] Sobota, 11 stycznia 1913, Kraków – policyjny zakaz wystawienia przez kinoteatr Towarzystwa Szkoły Ludowej „nieobyczajnej” „sztuki *Niebezpieczny kochanek* [...] Gabrieli Zapolskiej” 220
- [93] Poniedziałek, 13 stycznia 1913, Rzym (Watykan) – papieski zakaz chodzenia do kina przez kler oraz urządzania projekcji filmowych w świątyniach rzymsko-katolickich 221
- [94] Wtorek, 14 stycznia 1913 (1 stycznia 1913 starego stylu), Moskwa – noworoczne spotkanie właścicieli, kierownictwa i pracowników Towarzystwa Akcyjnego („Domu Handlowego”) „Chanżonkow i Co.”, połączone z przeglądem najnowszych produkcji tej wytwórni, w tym pięciu animowanych filmów Władysława Starewicza: trzech lalkowych: *Cztery czorta* lub *Cztery czerty* (*Czterech diablów* lub *Cztery diabły*), *Wesołyje scenki iz żizni nasiekomych* lub *Wesołyje scenki iz żizni żywotnych* (*Wesołe scenki z życia owadów* lub *Wesołe scenki z życia zwierząt*) i *Putieszestwie na Łunu* (*Podróż na księżyc*) oraz dwóch rysunkowych (publicznie nierozpowszechnianych): *Pieriesmiesznik* (*Prześmiewca*) i *Szutka nowogodnija* (*Żart noworoczny*) 221
- [95] Styczeń 1913, Warszawa („Kurier Warszawski” nr 21) – reklama kina „Kultura” 225
- [96] Styczeń 1913, Warszawa („Nowiny Sezonu” nr 3) – anonimowa odpowiedź „na zarzut braku słowa w filmie” 225
- [97] Koniec stycznia 1913, Warszawa („Kurier Warszawski” nr 26, s. 7-8) – w rubryce „Korespondencje »Kuriera Warszawskiego«” artykuł Włodzimierza Łady (właściwie Witolda Noskowskiego) o ówczesnym życiu filmowym w Krakowie 225
- [98] Poniedziałek, 3 lutego 1913 – poniedziałek, 10 lutego 1913, Tarnów (kino „Helios”) – eksploatacja amerykańsko(?)-francusko(?)-polskiego filmu dokumentalnego *Uroczystość Grunwaldzka w Krakowie dnia 15, 16, 17 lipca 1910 r.* 227
- [99] Pierwsza połowa lutego 1913, Polska pod trzema zaborami – informacje o ogłoszeniu pod koniec 1912 roku przez Thomasa Alwę Edisona wynalazku pod nazwą „kinetofon” 232
- [100] Czwartek, 13 lutego 1913, Londyn (The Royal Photographic Society) – prezentacja kamery filmowej „aeroskop” i wykład jej wynalazcy, Kazimierza Prószyńskiego: *On the principles and problemes involved in the designe of the „Aeroscope Cinematograph Camera”* 232
- [101] Piątek, 14 lutego 1913, Kraków („Czas” nr 75, s. 2) – tekst Kw. Zł. *Kinetofon Prószyńskiego. Z Londynu otrzymujemy następujący list* 235
- [102] Piątek, 14 lutego 1913, Kraków – inauguracja działalności kina „Bajka” (dawny „Excelsior”) przy ulicy Rajskiej 12 236
- [103] Piątek, 14 lutego 1913, Wilno („Teatr Kinematograficzny” [„Teatr Familijny”] R. Sztremera) – premiera rosyjsko-polsko-żydowskiego filmu fabularnego *Potępiona* 236
- [104] Sobota, 15 lutego 1913, Kraków („Nowości Ilustrowane” nr 7) – „Kronika Tygodniowa” o opodatkowaniu widowisk przez krakowski magistrat 237
- [105] Wtorek, 25 lutego 1913, Warszawa (kina „Oaza” i „Corso”) – premiera polskiego filmu fabularnego *Antek kombinator* (inne tytuły: *Antoś kombinator* oraz *Antek cwaniak* [?]) 237

- [106] Luty/marzec 1913, Polska pod trzema zaborami – upowszechnienie się pojęcia „kinematografomania” (niebawem zastąpionego słowem „kinomania”) 240
- [107] Sobota, 1 marca 1913, Częstochowa (kino „Odeon”) – premiera polskiego filmu dokumentalnego *Sokolskie uroczystości w Częstochowie* 241
- [108] Sobota, 1 marca – poniedziałek, 31 marca (?) 1913, Poznań (kinoteatr „Pałacowy”) – *nadzwyczajne przedstawienia walki organizmu z mikroorganizmami chorobotwórczymi za pomocą filmów ultra-mikroskopiczno-kinematograficznych dra J. Comandona* 242
- [109] Początek (?) marca 1913, Warszawa – premiera polskiego filmu dokumentalnego *Konkurs łóżwiarSKI w Dolince Szwajcarskiej* 243
- [110] Środa, 5 marca 1913, Londyn – uzupełnienie aplikacji patentowej K. Prószyńskiego *Improvements in and connected with Cinematograph Cameras and Projection Apparatus* z piątku, 20 grudnia 1912 r. 243
- [111] Czwartek, 6 marca (21 lutego starego stylu) 1913, Moskwa, Sankt-Peterburg i Łódź oraz poniedziałek, 10 marca 1913, Łódź (kino „Luna”) – realizacja oraz premiera polsko-rosyjskiego (?) filmu dokumentalnego *Uroczystość jubileuszowa w Łodzi, Moskwie i Petersburgu w obecności Najjaśniejszego Pana* (inne tytuły: *Uroczystość jubileuszowa w Petersburgu, Moskwie i Łodzi* oraz *Obchód 300 letniej jubileuszowej uroczystości w Łodzi, Moskwie i w Petersburgu*) 244
- [112] Czwartek, 6 marca (21 lutego starego stylu) 1913, Wilno i piątek, 14 marca 1913, Wilno – realizacja i premiera polsko-rosyjskiego (?) filmu dokumentalnego *Uroczystości wileńskie w dniu 21 lutego 1913 roku z okazji trzechsetnego jubileuszu panującego domu Romanowych* 257
- [113] Sobota, 8 marca 1913, Rzym („Teatro Costanzi”) – premiera włoskiego filmu fabularnego *Quo vadis* produkcji „Cines” 257
- [114] Poniedziałek, 10 marca 1913, Łódź („Rozwój” nr 57, s. 6) – w rubryce „Różne wieści” notatka *Wywłaszczenie w kinematografii* 274
- [115] Pierwsza połowa marca 1913, Kraków („Czas” nr 113, s. 2) – artykuł *Asta Nielsen – Duse kinematografii* („obszerny przedruk z wiedeńskiej gazety »Zeit« o pobycie aktorki w stolicy Austrii”) 275
- [116] Piątek, 14 marca 1913, Kraków („Czas” nr 126, s. 1) – tekst *Zamach na kinematograf*, zapowiadający w lekkim tonie na wielkanocny poniedziałek, 24 marca 1913 roku, wygłoszenie przez Teofila Trzcńskiego „w ramach inscenizowanego w Starym Teatrze »Żywego Dziennika«, będącego „rodzajem literackiego kabaretu, w którym literaci, dziennikarze i aktorzy prezentowali w satyrycznej formie miejscowe aktualności”, artykułu Karola Irzykowskiego *Śmierć kina* 278
- [117] (Wielki) Czwartek, 20 marca 1913, Łódź – nabycie przez Lwa Samuela Rubaszkina od Kazimierza Różańskiego kina „Théâtre Moderne”, „z całym bogactwem inwentarza, tzn. z dużą ilością długów” 283
- [118] (Wielka) Sobota, 22 marca 1913, Kraków („Czas” nr 167, s. 2) – przedruk z austriackich gazet „Zeit” (z czwartku, 20 marca 1913 roku) i „Fremdenblatt” (z piątku, 21 marca 1913 roku) obszernych fragmentów recenzji włoskiego filmu fabularnego z 1910 roku *L’Inferno (Piekiło)*, ekranizacji pierwszej księgi poematu Dantego Alighieri *La Divina Commedia (Boska komedia)* 285
- [119] Wtorek, 25 marca 1913, Kraków (kino „Wanda”) – polska premiera włoskiego filmu fabularnego *Quo vadis*, zapewne produkcji „Ambrosio” 286

- [120] Koniec marca 1913, Kraków („Czas” nr 167, s. 1) – podpisana kryptonimem Laer korespondencja z Paryża
Boks i kinematograf 287
- [121] Marzec 1913, Moskwa – premiera rosyjskiego filmu fabularnego *Kak rydała dusza riebionka*
(*Jak szlochala dusza dziecięcia*) 288
- [122] Marzec 1913, Warszawa („Nowiny Sezonu” nr 11, s. 3) – notatka *Zakaz*, informująca o zarządzeniu
dyrekcji Warszawskich Teatrów Rządowych zakazującym współpracy aktorów WTR, a szczególnie teatru
„Rozmaitości”, z kinematografem 289
- [123] Wtorek, 1 kwietnia 1913, Warszawa i środa, 16 kwietnia 1913, Częstochowa (kino „Odeon”) – realizacja
i być może premiera polskiego filmu dok. *Pogrzeb pierwszej ofiary lotnictwa w Warszawie* 290
- [124] Sobota, 5 kwietnia 1913, Tarnów – próbne przedstawienie dla zaproszonych gości w „Marzeniu”,
nowo otwartym w dużej sali „Grand Hotelu” Leona Neumana przy ulicy Wałowej 24 kinie Towarzystwa Szkoły
Ludowej 293
- [125] Wtorek, 8 kwietnia 1913, Kraków (kino „Uciecha”) – polska premiera włoskiego filmu fabularnego
Quo vadis produkcji „Cines” 294
- [126] Piątek, 11 kwietnia 1913 – poniedziałek, 14 kwietnia 1913, Warszawa (kina „Wielki Illuzjon” i „Sfinks”)
oraz Łódź (kina „Odeon”, „Luna” i „Casino”) – pierwsze w Królestwie Polskim pokazy włoskich filmów
fabularnych *Quo vadis* produkcji „Ambrosio” i „Cines” 295
- [127] Sobota, 12 kwietnia 1913, Kraków („Nowości Ilustrowane” nr 15) – felieton na temat
„gorączki kinematograficznej” pod Wawelem 302
- [128] Piątek, 18 kwietnia 1913, Berlin (kino „Cines Nollendorfplatz”) – premiera niemieckiego filmu
fabularnego *Die Czernowska* 302
- [129] Sobota, 19 kwietnia 1913, Warszawa („Tygodnik Ilustrowany” nr 16, s. 307) – artykuł
Włodzimierza Perzyńskiego *Kinematograf i moralność* 304
- [130] Sobota, 19 kwietnia – środa, 23 kwietnia 1913, Kraków (kino „Wanda”) i ostatnia dekada kwietnia 1913,
Kraków – eksploatacja polskich filmów fabularnych *Sędziowie* i *Ofiara namiętności* 306
- [131] Niedziela, 20 kwietnia 1913, Warszawa – prem. pol. filmu dok. *Wyścigi warszawskie* 307
- [132] Czwartek, 24 kwietnia 1913, Warszawa – list Henryka Sienkiewicza do jego szwagierki
Jadwigi z Szetkiewiczów Janczewskiej, między innymi w sprawie ekranizacji *Quo vadis* 308
- [133] Kwiecień/maj 1913, Warszawa (kina „Sfinks” i „Wielki Illuzjon”) – polskie premiery rosyjskich filmów
fabularno-dokumentalnych *Wocarienije doma Romanowych (Objęcie władzy przez dom Romanowów)*
i *Triochsotletije carstwowanija doma Romanowych (Trzystoletcie panowania domu Romanowów)* 308
- [134] Kwiecień/maj 1913, Teresin i Warszawa – realizacje i premiery dwóch polskich filmów dokumentalnych:
Park i rezydencja w Teresinie oraz *Tajemnice Teresina* 314
- [135] Sobota, 3 maja 1913, Łódź („Rozwój” nr 101, s. 9) – reklama kina „Théâtre Moderne” 328
- [136] Niedziela, 4 maja 1913, Częstochowa i sobota, 17 maja 1913, Częstochowa (kino „Odeon”) – realizacja
i premiera polskiego filmu dokumentalnego *Doroczne święto częstochowskiej straży ogniowej* 328
- [137] Wtorek, 6 maja 1913 – piątek, 9 maja 1913, Łódź (kina „Casino” i „Luna”) – eksploatacja angielsko-
francuskiego filmu dokumentalnego *With Captain Scott, R.N. to the South Pole. British Antarctic Expedition*

- (polskie tytuły ekranowe: *Ostatnia wyprawa kapitana Roberta Scotta do bieguna południowego* i *Ostatnia podróż Kapitana Scotta do bieguna południowego*) 329
- [138] Wtorek, 13 maja 1913, Warszawa (kino „Wielki Illuzjon”) – premiera polskiego filmu fabularnego *Zemsta z poza grobu* 336
- [139] Wtorek, 13 maja 1913 – poniedziałek, 19 maja 1913, Łódź (kina „Casino” i „Luna”) – wielki sukces francuskiego filmu fabularnego *L'Enfant de Paris (Dziecko Paryża)* 342
- [140] Połowa maja 1913, Warszawa (kino „Sfinks”) – polska premiera francuskiego filmu fabularnego *Fantômas (Fantomas)* 347
- [141] Sobota, 17 maja 1913, Łódź (kino „Odeon”) – rzekoma premiera polskiej kroniki filmowej „Tygodnik Ilustrowany »Odeonu«” 357
- [142] Niedziela, 18 maja (5 maja st. st.) 1913, Wilno i środa, 21 maja (8 maja st. st.) 1913, Wilno (kino „Bronisława”) – realizacja i premiera polskiego filmu dok. *Wileńskie wyścigi 5 maja 1913 r.* 359
- [143] Środa, 21 maja 1913, Lwów i sobota, 7 czerwca 1913, Lwów – realizacja i prem. polsko-austriackiego (?) filmu dokumentalnego *Uroczystości jubileuszowe 15 pułku piechoty we Lwowie* 359
- [144] Piątek, 23 maja – czwartek, 29 maja (?), Wilno i środa, 25 czerwca 1913 (?), Wilno („Teatr Familijny” R. Sztremera) – real. i prem. polskiego filmu dok. *Procesja w Wilnie w oktawę Bożego Ciała* 360
- [145] Sobota, 24 maja 1913, Warszawa („Świat” nr 21, s. 1-3) – rozprawa Karola Irzykowskiego *Śmierć kinematografu* 360
- [146] Niedziela, 25 maja 1913, Łódź i środa, 28 maja lub sobota, 31 maja 1913, Łódź (kino „Luna”) – realizacja i premiera polskiego filmu dokumentalnego *Ćwiczenia Łódzkiej Straży Ogniowej Ochotniczej dnia 25-go maja r. b.* (inny tytuł: *Generalna próba łódzkiej ochotniczej straży ogniowej* [?]) 366
- [147] Środa, 28 maja 1913, Lwów („Kurier Lwowski” nr 239 [wydanie poranne], s. 3) – w „Kronice” felieton na temat „pisowni kina” 368
- [148] Środa, 28 maja 1913, Lwów („Kurier Lwowski” nr 240 [wydanie wieczorne], s. 4) – w „Kronice” notatka „*Kościuszkę pod Raclawicami*” w kinematografie 368
- [149] Druga połowa maja 1913, Kraków – realizacja nieukończonego polskiego filmu fabularnego *Dramat Wieży Mariackiej* 370
- [150] Sobota, 31 maja 1913, Częstochowa (kino „Odeon”) – premiera pierwszego (?) numeru polskiej kroniki filmowej „Kronika Częstochowska” 374
- [151] Maj – czerwiec 1913, Kraków („Głos Narodu” nr 112 z niedzieli, 18 V 1913, s. 3, nr 117 z niedzieli, 25 V 1913, s. 2-3 i nr 141 z niedzieli, 22 VI 1913, s. 3) – informacje o kłopotach otwartego w sobotę, 5 kwietnia 1913 roku „Marzenia”, tarnowskiego kina Towarzystwa Szkoły Ludowej 374
- [152] Maj/czerwiec 1913, Londyn („Olympia”) – Złoty Medal na Międzynarodowej Wystawie Kinematograficznej (*International Kinematographic Exhibition*) dla kamery „aeroskop” K. Prószyńskiego 375
- [153] Niedziela, 1 czerwca i wtorek, 3 czerwca 1913, Warszawa – realizacja i premiera polskiego filmu dokumentalnego *Derby warszawskie* 377
- [154] Wtorek, 3 czerwca 1913, Włocławek („Kurier Włocławski” nr 2, s. 1) – prawdopodobnie przedruk humoreski Leo Belmonta *Bylem w kinematografie* 377

- [155] Wtorek, 3 czerwca 1913, Łódź (kino „Casino”) – premiera polskiego filmu dokumentalnego (?)
Jak się łodzianki ubierają??? 381
- [156] Środa, 4 czerwca 1913, Łódź (cyklodrom w parku Helenów) – początek działalności sezonowego kina letniego uruchomionego przez Akcyjne Towarzystwo Spadkobierców Karola Anstadta 382
- [157] Piątek, 6 czerwca 1913, Paryż – premiera francuskiego filmu fabularnego *La calomnie* (*Kalumnia* albo *Oszczyrstwo* lub *Klamstwo*) 383
- [158] Sobota, 7 czerwca 1913, Warszawa („Tygodnik Ilustrowany” nr 23, s. 448) – artykuł M[ariana] Dąbrowskiego *Kazimierz Prószyński* 384
- [159] Niedziela, 8 czerwca 1913 lub raczej sobota, 21 czerwca 1913, Wilno (kino „Bronisława”) – premiera polskiego filmu dokumentalnego *Ptaki na brzegach Wolicy* 388
- [160] Niedziela, 8 czerwca (?) 1913, Warszawa i wtorek, 10 czerwca 1913, Warszawa – realizacja i premiera polskiego filmu dokumentalnego *Konkurs hippiczny w Warszawie* 388
- [161] Czwartek, 12 czerwca 1913, Warszawa („Kurier Warszawski” nr 159, s. 5) – podpisany przez Old. artykuł *Cinéma* 388
- [162] Sobota, 14 czerwca 1913, Łódź („Rozwój” nr 134, s. 4) – anonimowy artykuł *Jak wykonano filmę „Quo Vadis?”* 389
- [163] Poniedziałek, 16 czerwca 1913, Częstochowa i koniec czerwca 1913, Częstochowa (kino „Odeon”) – realizacja i premiera polskiego filmu dok. *Pożar zapalczarni w Częstochowie* (inne tytuły: *Pożar częstochowskiej zapalczarni*, *Pożar zapalczarni*, *Pożar w zapalczarni* oraz *Pożar Fabryki Zapalek w Częstochowie*) 390
- [164] Czwartek, 19 czerwca 1913, Warszawa („Kurier Warszawski” nr 165, s. 4-5) – artykuł Mariana Dienstla *W sprawie teatru ludowego* 391
- [165] Piątek, 20 czerwca 1913 i czwartek-sobota, 26-28 czerwca 1913, Lwów („Gazeta Lwowska” nr 139, s. 4-5, nr 144, s. 4-5, nr 145, s. 4-5 i nr 146, s. 5) – esej Tadeusza Dąbrowskiego *Teatr... głuchoniemych* 392
- [166] Soboty, 21 i 28 czerwca 1913 oraz 5, 12 i 19 lipca 1913, Lwów („Kronika Powszechna” nr 25, s. 411-413, nr 26, s. 427-429, nr 27, s. ?, nr 28, s. 460-462 i nr 29, s. 477-479) – rozprawa Ludwika Skoczylasa *Jak kinoteatr wychowuje naszą młodzież?* 403
- [167] Sobota, 21 czerwca 1913, Warszawa („Kurier Warszawski” nr 167, s. 6) – konstatacja w podpisanym przez Old. artykule *Piosenka i szansonetka* 411
- [168] Środa, 25 czerwca 1913, Warszawa („Kurier Warszawski” nr 173, s. 3) – w rubryce „Z teatru i muzyki” informacja na temat Teatru Nowoczesnego 411
- [169] Czwartek, 26 czerwca 1913, Londyn – *Improvements in cinematograph, cameras and projecting apparatus*, brytyjski patent nr 29478 dla Kazimierza Prószyńskiego 412
- [170] Czerwiec 1913, Kraków (kino „Uciecha”) – premiera (pokaz promocyjno-reklamowy [?]) polskiego filmu fabularnego *Najmilszy ze złodziei* 412
- [171] Pierwsza połowa 1913, Polska pod trzema zaborami – sukces niemieckiego filmu fabularnego *Der Andere* (*Inny*; polskie tytuły ekranowe: *Drugie życie* oraz *Tamten*) 415
- [172] Pierwsza połowa 1913, Moskwa – realizacja rosyjskiego filmu fab. *Ženit'ba* (*Ożenek*) 419
- [Dodatki] i [Uzupełnienia] 422

[Wprowadzenie]

W drugiej połowie 1912 i pierwszej 1913 roku południowo-wschodnia Europa znajdowała się w ogniu wielkiego krwawego konfliktu nazywanego w historiografii pierwszą wojną bałkańską. Wybuchła ona na początku października 1912 roku wystąpieniem małej Czarnogóry, do której wkrótce dołączyły Serbia, Bułgaria oraz Grecja, przeciwko Turcji, uwikłanej od roku w zbrojne zmagania z Włochami¹. W tej sytuacji Wielka Porta we wtorek, 15 października 1912 roku zawarła w Ouchy pod Lozanną „układ pokojowy, na mocy którego oddała Włochom Trypolitanię i Cyrenajkę, lecz odzyskała Dodekanez”². Niewiele to jej jednak pomogło, skoro w czwartek, 28 listopada 1912 roku Albania proklamowała niepodległość, zaś w marcu 1913 roku Bułgarzy i Serbowie zajęli Adrianopol, a Grecy Janinę³. Ostatecznie w piątek, 30 maja 1913 roku stanął w Londynie układ pokojowy „pomiędzy sojusznikami bałkańskimi a Turcją”, która została „zmuszona do odstąpienia ziem na zachód od linii Enez-Midye w Tracji oraz Krety”⁴. Jednakże równo miesiąc po tym zakończeniu pierwszej wojny bałkańskiej zaczęła się druga, spowodowana konfliktem o Macedonię pomiędzy Bułgarią a Serbią i Grecją oraz roszczeniami terytorialnymi wobec Bułgarii ze strony Rumunii. Druga wojna bałkańska „przyniosła wielką klęskę Bułgarii”⁵, która w bukaresztańskim traktacie pokojowym z niedzieli, 10 sierpnia 1913 roku zrzekła się na rzecz Rumunii Dobrudży, a także swojej strefy w Macedonii, „podzielonej między Serbię i Grecję”, zaś w odrębnym układzie zawartym w Konstantynopolu w poniedziałek, 29 września 1913 roku została zmuszona do zwrócenia Turcji „części wschodniej Tracji z Adrianopolem”⁶.

Wojny bałkańskie budziły wielkie zainteresowanie nieomal całego ówczesnego świata i były relacjonowane nie tylko na pierwszych stronach gazet, ale i na ekranach kin, w najciekawszych tematach największych „dzienników filmowych”. Niewykluczone, że niektóre z tych tematów zostały zrealizowane przy użyciu wynalezionej przez Kazimierza Prószyńskiego „ręcznej” kamery „aeroskop”, aparatu idealnie nadającego się do filmowania wydarzeń na wojennych frontach. Jednak jakkolwiek w 1954 roku Władysław Jewsiewicki kategorycznie stwierdził, że „po raz pierwszy użyto tej kamery do zdjęć frontowych podczas wojny bałkańskiej w 1912 r.”⁷, to dwadzieścia lat później napisał on, że „co prawda już w 1912 roku kamera »aeroskop« miała być wypróbowana na frontach wojny bałkańskiej, ale na potwierdzenie tego faktu brak jest przekonujących danych źródłowych”⁸; bo rzeczywiście nie wiadomo czy zamieszczony w książkach tego historyka materiał ikonograficzny, jak „ilustracja do zdjęć frontowych podczas wojny bałkańskiej 1912 r., dokonywanych za pomocą kamery »aeroskop«,

zamieszczona w tygodniku »Świat« w 1914 r.»⁹ albo „kamera Prószyńskiego »aeroskop« używana podczas wojny bałkańskiej 1912/1913 r. (ilustracja zamieszczona w »Tygodniku Ilustrowanym«, 1913 r.)»¹⁰, obrazuje obiektywne fakty, czy może raczej jest jedynie wytworem wyobraźni autora lub autorów tego rodzaju obrazków.

Tak czy inaczej pewne jest, że „profesjonalnie kamerą »aeroskop« zaczęto posługiwać się przy realizacji zdjęć do kroniki filmowej zwanej »Warwick Bioscope Chronicle«, a także reportaży dla towarzystwa filmowego »Cherry Kearton Limited« istniejącego w 1912 i 1913 roku»¹¹. Poza Cherry Keartonem „»aeroskop« jako kamerę reporterską dla realizacji filmów podróżniczych wypróbował wszechstronnie również amerykański fotograf przyrody Paul J. Rainey”. Stopniowo też „zainteresowanie kamerą »aeroskop« było coraz szersze i coraz więcej firm, wytwórni i operatorów sięgało po tę nowość”. I tak, kamera ta „pełniła stałą służbę w kronice »Gaumont Graphic«, a następnie »Gaumont British News«. Operatorzy tych kronik mieli w dyspozycji trzy ręczne kamery Prószyńskiego. Głównym operatorem był tam wówczas niejaki Bishop, który z całkowitym powodzeniem wykonywał »aeroskopem« zdjęcia powietrzne z balonu. Przed pierwszą wojną światową tego rodzaju zdjęcia wykonywali również inni operatorzy”. Ponadto „pewien amerykański operator posługiwał się kamerą Prószyńskiego przy realizacji aktualności dla kronik »Pathé News«, »Topical Budget« i »British Movietone News«”. „Aeroskop” wielokrotnie był też „używany podczas wyścigów konnych; filmowanie galopujących koni w pełnym ruchu dawało interesujące rezultaty. Czyniono przy tym eksperymenty, przymocowując kamerę do płotu przeszkodowego. Zdjęcia doskonale oddawały dynamikę skoku koni biorących przeszkody”. Słowem, „kamera »aeroskop« [...] zdawała ... znakomicie egzamin w różnych okolicznościach i w różnych, często nieprzewidzianych, sytuacjach. Realizowano nią zdjęcia z balonu, z samolotu, z jachtu, kręcono reportaże z zawodów hippicznych itp.”¹².

*Aeroskop jest najlepszą i najprostsza z dotychczasowych znanych kamer w kinematografii, dającą lepsze efekty i olbrzymie korzyści przez sam fakt, że pozwala filmować z ręki, z każdej pozycji, i że wystarczy nacisnąć palcem guzik, by ją uruchomić*¹³ – czytamy na stronach 308-309 wydanej w 1912 roku w Londynie książki *Moving pictures R. (recte: Fredericka[?]) A. Talbota*¹⁴.

W tym kontekście warto tutaj zacytować Kazimierza Michalewicza:

„Pośród obrazów »naturalnych«, którym przypisywano daleko większe [niż fabułom – przyp. J.C.] znaczenie praktyczne i zastosowanie społeczne [...] dominowały zwroty i wyrażenia typu [...] »wspaniała natura«, »widoki przyrody« itp. (1913); podkreślano utylitarną stronę zdjęć

dla celów »nauki, techniki, lecznictwa« (1913); bieżące wiadomości filmowe zwano »aktualnościami« lub »przełędem tygodniowym« (1914), dla których realizacji duże ułatwienie stanowiło wynalezienie przez K. Prószyńskiego »aeroskopu« (1910), ręcznej kamery zdjęciowej. Pomimo więc, iż instrumentalno-poznawczą funkcję filmu sprowadzaną do zadań naukowych, dydaktycznych, dokumentacyjnych, informacyjnych, traktowano nadrzędnie w koncepcjach oświatowych i kulturalnych, to jednak w centrum zainteresowań odbiorczych znajdowała się funkcja autoteliczno-rekreacyjna, którą z powodzeniem wypełniały utwory o narracji fabularnej (choć termin »fabuła« ... jeszcze się w naszym piśmiennictwie filmowym nie pojawił)”, przy czym „podstawowa linia taksonomii utworów [fabularnych – przyp. J.C.], podobnie jak w twórczości scenicznej, przebiegała wzdłuż osi: dramat–komedia. Zabrakło trzeciej z elementarnych kategorii – tragizmu. Rodzajem najczęściej cytowanym i odmienianym, przeto zapewne i najpopularniejszym był dramat. [...]. Dramat był ... »kinematograficzny«, był »kinodramatem«, albo »dramatem mimicznym« [...]. Dramat mógł być ponadto: »klasyczny«, »współczesny«, »obyczajowy«, »kryminalny«, »miłosny«, »historyczny« i »sensacyjny« (1912-13)”, zaś z drugiej strony „poza »komedią« ... wymieniane są »sceny komiczne« i »obrazy humorystyczne«, »farsa«, »humoreski«, »wesole obrazki«, »arcykomiczne« itp. (1910-13). Kinematografy rywalizowały o widzów licznymi obrazami o płaskich treściach i brukowym *entourage*’u, ale w ich zachwalaniu także nie chodziło o nowatorstwo; wyręczano się zwrotami »romansowe morderstwa«, »sensacje kryminalne«, »filmy kryminalistyczne« itp.”¹⁵.

Toteż nic dziwnego, że „sfery pedagogiczne ... obawiały się zgubnego wpływu filmu na młodzież, aczkolwiek nauczyciele chętnie wykorzystywali film oświatowy, zwany nawet oficjalnie kształcącym, wyświetlając uczniom obrazy przyrodnicze, krajoznawcze, biologiczne, które były swobodnie bez przeszkód reklamowane. Chronili jedynie swych wychowanków przed filmami fabularnymi, zresztą chyba nawet wzorem sąsiednich Niemiec, gdzie jeszcze w 1913 roku urzędowo obowiązywał przepis, by młodzież szkolną wolno było prowadzić nie bliżej niż sto metrów od kina”¹⁶.

Tak też w Galicji już w niedzielę, 19 marca 1911 roku „w piśmie C. K. Rady Szkolnej Krajowej *Do C. K. Prezydium Namiestnictwa we Lwowie* [...] uznano za stosowne wprowadzenie zakazu wyświetlania pewnych filmów ze względów moralnych: *C. K. Rada szkolna krajowa dowiedziała się, że przedstawienia kinematograficzne, na które uczęszcza młodzież szkolna, nie zawsze są zgodne z wymaganiami moralności, której ta młodzież*

*przestrzegać powinna, prosi przeto uprzejmie o zarządzenie, aby na przedstawienia mogące nasuwać podejrzenia sprośności, jeżeli w ogóle odbywać się mogą, w każdym razie młodzieży nie dopuszczano*¹⁷ – i od tego czasu „do problemu, który można ogólnie nazwać »Kinoteatr a szkoła«, często powracano”¹⁸, co świadczy o ciągłej przewadze, zakończonej bezapelacyjnym zwycięstwem rozrywkowego kina nad ówczesną szkołą oraz systemem wychowawczym.

Podobna walka – i z takim samym rezultatem – rozegrała się pomiędzy kinem a teatrem. Bodaj najlepiej było to widać w Krakowie:

*Mam zaszczyt donieść, że w dniu dzisiejszym wniosłem do C. K. Namiestnictwa prośbę o wstrzymanie wydawania dalszych licencji na przedsiębiorstwa kinematograficzne w Krakowie. Prośbę powyższą jako bardzo ważną dla interesów miasta Krakowa, gdzie konkurencja kinematografów grozi wprost katastrofą dla teatru miejskiego, mam zaszczyt polecić łaskawej rozprawie Waszej Excelencyi – napisał Prezydent Miasta Krakowa Do Jego Excelencyi Pana C. K. Namiestnika we Lwowie*¹⁹, a znany krytyk Wilhelm Feldman wtórował mu na łamach prasy:

*Kino ściąga tłumy, odrywa od teatru coraz bardziej, stanowi najfalszywszą, bo w dół prowadzącą demokratyzację [...]. W teatrze bywają pustki, gdy kinematografy są przepelnione. Osoby z „inteligencji”, które od czasów króla Ćwieczka nie były w teatrze, chodzą regularnie na każdą nową hecę filmową. [...] Przyszłego, doskonałego filmu jeszcze nie mamy; tymczasem obecny stanowi dla kultury artystycznej prawdziwe niebezpieczeństwo. Miasto takie jak Kraków, mające duże wymagania, a mało publiczności teatralnej, cierpi od nadmiaru kinematografów dotkliwie*²⁰.

Jak stwierdził Andrzej Urbańczyk, „od 1910 roku krakowska scena miejska przeżywa bardzo trudne chwile. Do wybuchu [pierwszej] wojny [światowej – przyp. J.C.] obserwuje się spadek zainteresowania krakowskiej publiczności teatrem. Szczególnie ostro spadła frekwencja w Teatrze Miejskim w latach 1912-1913. Najprościej było obserwatorom krakowskiego życia artystycznego i społecznego powiązać pustki na widowni teatru z gwałtownym rozwojem kinematografów”²¹, w związku z czym w pierwszej połowie 1913 roku „jeden z kandydatów na stanowisko dyrektora” tego przybytku Melpomeny, „aktor Michał Tarasiewicz w obszernym memoriale apelował o zakaz wydawania nowych koncesji na kinematografy, a także o niewpuszczanie do Krakowa cyrków w trakcie sezonu dramatycznego”²².

Trzeba tu podkreślić, że chociaż w tym czasie posiadaczami licencji udzielonych przez C. K. Namiestnictwo we Lwowie na prowadzenie przedsiębiorstw kinematograficznych w podwawelskim grodzie było kilkanaście podmiotów (osób fizycznych i organizacji),

a mianowicie: „Karol Hallenburg-Haller, Zarząd Syndykatu Dziennikarzy, Krakowskie Koło do Walki z Gruźlicą, Gmina Królewskiego Stołecznego Miasta Krakowa, Towarzystwo Galicyjskie C. K. Weteranów Wojskowych, Stowarzyszenie Rada Opiekuńcza, Stowarzyszenie Ochronki dla Małych Dzieci pod wezw. bł. Bronisławy, Stowarzyszenie Opieki nad Opuszczonymi Niemowlętami im. Dzieciątka Jezus, Towarzystwo Kolonii Wakacyjnych dla Uczniów, Polski Związek Niewiast Katolickich, Zarząd Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej oraz Józef Hopcas”, to jednak tylko niektórzy z tych licencjobiorców wykorzystali swoje uprawnienia i prowadzili kina, których było pięć: „Uciecha”, „Bajka”, „Wanda”, „TSL” i „Nowości”²³. Aliści wszystkie one były otwierane „jak grzyby po deszczu”, „w niemal cotygodniowym rytmie od października 1912 r.”²⁴, co wzbudziło panikę wśród teatromanów. Niebawem dość wyraźnie się uspokoili, gdyż okazało się, że „podstawowe znaczenie dla życia filmowego Krakowa posiadał ... rozwój i formy działalności” jedynie dwóch teatrów świetlnych – „Uciechy” i „Wandy”²⁵.

Także we Lwowie w 1912 roku „nastąpił wielki kinowo-filmowy boom. Oprócz działających już sześciu kin otwarto nowe, wśród nich: »Sztuka« [...], »Rialto« [...], »Kinoteatr Artystyczny«, »Marysiénka«, »Elite«, »Kopernik«, »Korso«”²⁶. Tu sytuacja zwalczających „straszna zarazę kinomanii” zwolenników „wysokiej” sztuki teatralnej i „moralnego” wychowania dzieci i młodzieży była o wiele trudniejsza i zdaje się, że właśnie dlatego w „lwim grodzie” pojawiła się wówczas bardzo wartościowa, nietuzinkowa refleksja nad kinem jako zjawiskiem społecznym oraz nad filmem jako – przynajmniej potencjalnie – sztuką²⁷. Natomiast na „niższym poziomie” zwalczano kinematografy „rozdmuchując” publicznie liczne towarzyszące ich działalności niechlubne sensacje. I tak na przykład działalność tarnowskiego „Apolla” „często trafiała na łamy lokalnej prasy. Pisano o skandalach, aferach, niepunktualnym rozpoczynaniu seansów, sprzedawaniu większej ilości biletów, niż było miejsc na sali, itd.”²⁸.

Tak było w Galicji; i nie inaczej w zaborze rosyjskim, na przykład w Wilnie, gdzie funkcjonowały dwa kina należące do R. Sztremera („Teatr Familijny” i „Oaza”) oraz konkurujący z nimi kinematograf „Bronisława”, a nadto iluzjony „Miniatura” i „Eden”, wreszcie „»Kinoteatr Artystyczny« mieszczący się w budynku Klubu Miejskiego i cukierni »Zielonego Sztralla« przy Prospekcie Świętojerskim 22”. Ponadto „filmy grano także w Teatrze Kinematograficznym »Komfort« (Prospekt Świętojerski 11) – naprzeciw popularnej cukierni Sztralla, w przerobionym z sali teatralnej kinie »Répôs« (jeszcze w lutym 1911 r. wystawiano tam *Sędziów* Wyspiańskiego), a także w cieszącym się złą sławą – stojącym w Ogrodzie

Botanicznym teatrzyku letnim »Variété«. Kinematograf pojawiał się w nim obok naśladowców głosów, zespołów muzycznych czy kabaretów”²⁹. Bo właśnie na okupowanych przez Rosję ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, szczególnie zaś w Warszawie, stolicy Królestwa Polskiego, kinematograf nie tyle zagroził egzystencji teatru, ile raczej zmienił jego fizjonomię. Oto bowiem po rewolucji 1905 roku „nastąpił okres ostatecznego sukcesu nowych form rozrywki – iluzjonów i wkrótce potem teatrzyków miniatur, czyli tzw. kabaretów. [...]. Kabarety bardzo szybko [...] stały się imprezami dość popularnymi [...]. Publicystyka [...] łączyła obydwie te formy rozrywek potępiając je i przeciwstawiając przybytkom prawdziwej sztuki, tzn. teatrom” – stwierdził Władysław Banaszek³⁰, Roman Taborski zaś wyjaśnił, że „począwszy od jesieni 1912 w Warszawie zaczęły powstawać małe prywatne teatrzyki zwane »Miniaturami« [...]. W »Miniaturach« powtarzano kilkakrotnie w ciągu jednego wieczoru ten sam program, składający się zazwyczaj z trzech odrębnych części: krótkiej operetki, krótkiej jednoaktowej komedii oraz baletu, pantomimy albo jakiegoś numeru kabaretowego. Wykonanie jednego programu trwało około półtorej godziny”³¹ i często było wzbogacone pożądanymi przez publiczność atrakcjami filmowymi, o czym w swojej *Dziesiątej Muzie* tak pisał Karol Irzykowski:

*[...]. W kabaretach niekiedy współdziała kinematograf w tzw. skeczach, zastępując takie sceny, w których słowo byłoby już zbyteczne albo nawet nie na miejscu – a także takie sceny, których żywi aktorzy nie chcą już odgrywać*³².

Tak więc w ostatnich latach przed wybuchem pierwszej wojny światowej „kinematograf stał się najpopularniejszą rozrywką wielkiego miasta, a jedyną rozrywką w miastach małych, niezdolnych do utrzymania teatru” – celnie podsumował całą kwestię Banaszek³³.

Wiosną (?) 1913 roku ukazał się na łamach „Echa Przemyskiego” „niesygnowany tekst pt. *Kinoteatry*, będący próbą określenia istoty, funkcji i miejsca filmu pośród innych sztuk.

Podkreślając doniosłość powstania kina, autor posuwa się do porównania wagi tego faktu do wynalezienia druku, argumentując, że podobnie jak druk rozszerzył niezmiernie grono czytelników, tak obecnie film zwiększa w równym stopniu liczbę konsumentów kultury i co najważniejsze, przewyższa możliwości dawnych form przekazu, stając się w konsekwencji syntezą obu sztuk (literatury i teatru).

[...]. Identycznym zestawieniem posłużył się niespełna rok wcześniej Adam Zagórski [...].

Główną cechą, a zarazem zaletą filmu, widział publicysta przemyski w *zetknięciu widza bezpośrednio z różnorodną rzeczywistością. [Kino] zastąpić może podróże i studia z dziedziny*

nauki i sztuki. Niweluje przeszkody czasu i przestrzeni, czyni człowieka obywatelem świata i uczestnikiem wysiłków i zdobyczy ludzkości na każdym polu. – [...]. Wynalazek ten jest charakterystycznym odzwierciedleniem momentu energetycznego, tkwiącego w obecnym rozwoju kultury ludzkości [...]. Nad momentem statycznym dawnych wieków stanowczo wziął górę w wieku pary i elektryczności moment dynamiczny. Sztuka uległa temu powszechnemu prądowi, a bardziej niż teatr przystosowała się do niego fotografia ruchoma, czyli [...] kino.

W zakończeniu autor przewidywał niezwykle rozwój filmu spowodowany przystąpieniem do produkcji coraz większych zastępów znakomitych artystów i świetnych malarzy, co spowoduje korzystny wpływ na edukację publiczności”³⁴.

A przywołany wyżej przez Grażynę i Marka Halberdów lwowski literat Adam Zagórski, w owym tekście z 1912 roku opublikowanym przez „Goniec Poranny”, „dostrzegając popularność kina domagał się podniesienia jego rangi artystycznej. *Jakość strawy artystycznej mas stanowi podwaliny życia społecznego, jest kwestią pierwszorzędnego znaczenia*”³⁵.

Jacek Cybusz

Łódź, we wrześniu 2013 roku

---

¹ Por.: *XX wiek. Daty, fakty, opinie*, t.: 1900-1918, red.: Marian Szulc, Kraków 2008, s. 44 i n.

² Jacek Cybusz, *Świat zza mgły. Kino polskie w „pierwszym okresie przemysłowym” (1911/1912 – 1920/1921)*, t. I: *Sensacyjna nowość. Sezon 1911/1912*, Łódź 2012 – Będzin 2016, poz. 64.

³ Por.: *XX wiek. Daty, fakty, opinie*, wyd. cyt., s. 46 i 48.

⁴ Tamże, s. 48.

⁵ Eugeniusz Duraczyński, *Trójprzymierze i Trójporozumienie. Odbudowa państwa polskiego w 1918* (1), „Trybuna Ludu” z 23 I 1988, nr 18, s. 3.

⁶ *XX wiek. Daty, fakty, opinie*, wyd. cyt., s. 50.

⁷ Władysław Jewsiewicki, *Kazimierz Prószyński, polski wynalazca filmowy*, Warszawa 1954, s. 47.

⁸ Władysław Jewsiewicki, *Kazimierz Prószyński*, Warszawa 1974, s. 84.

⁹ W. Jewsiewicki, cyt. dz. z 1954.

¹⁰ W. Jewsiewicki, cyt. dz. z 1974.

¹¹ Tamże, s. 78.

¹² Tamże, s. 80-83.

¹³ Cyt. za: tamże, s. 82-83.

¹⁴ Por.: Stanisław Fuks, *Kazimierz Prószyński. Monografia bibliograficzna 1881-1975*, Warszawa 1980, s. 28. Zdaje się, że Fuks, a za nim W. Jewsiewicki w cyt. dz. z 1974, s. 82-83, podali błędny inicjał pierwszego imienia Talbota, i że zamiast „R. A. Talbot” powinno być „F. A. Talbot”; w każdym bądź razie książka *Moving pictures*

w amerykańskiej edycji z 1914 r. jest podpisana przez Fredericka A. Talbota (por.: „*Moving pictures: how they are made and worked*”: Talbot, Frederick Arthur Ambrose, 1880- : Free Download & Streaming: Internet Archive, archive.org; internetowy dostęp: 3 IX 2013).

¹⁵ Kazimierz Michalewicz, *Narodziny filmu jako zjawiska społecznego*, „Kino” 1987, nr 9, s. 22.

¹⁶ Władysław Jewsiewicki, *Polska kinematografia w rzeczywistości społecznej lat 1908-1918*, [w:] *80 lat kina polskiego 1908-1988*, „Powiększenie” 1991, nr 1-2 – wyd. specjalne, pod red. Jacka Cybusza, s. 11.

¹⁷ Barbara Gierszewska, *Teatr a kino w świetle polskiej prasy filmowej do roku 1939*, s. 147, z powołaniem się na: „Archiwum Historyczne we Lwowie, Starostwo Grodzkie Lwowskie (... AHL, SGL), f. 146, o. 4, s. 4972”, ujk.edu.pl (internetowy dostęp: 27 V 2013).

¹⁸ Roman Włodek, *Początki działalności kina Towarzystwa Szkoły Ludowej „Zorza” w Bochni*, „Powiększenie” 1991, nr 3-4, s. 185.

¹⁹ Cyt. za: B. Gierszewska, dz. cyt., s. 148, z powołaniem się na: AHL, SGL, f. 146, o. 4, s. 4972.

²⁰ Cyt. za: Andrzej Urbańczyk, *Kinematograf na scenie. Pierwsze pokazy filmowe w Krakowie X - XII 1896*, Kraków 1986, s. 111-112 (i 123 – z powołaniem się na: Jan Michalik, *Dzieje Teatru w Krakowie w latach 1893-1915*, Kraków 1985, t. II, s. 335).

²¹ A. Urbańczyk, dz. cyt., s. 102.

²² Tamże, s. 108-109 (i 123 – z powołaniem się na: J. Michalik, dz. cyt., t. I, s. 281).

²³ A. Urbańczyk, dz. cyt., s. 122-123.

²⁴ Andrzej Urbańczyk, *Najstarsze filmy o Krakowie*, Kraków 1990, s. 99.

²⁵ Zbigniew Wyszynski, *Filmowy Kraków 1896-1971*, Kraków 1975, s. 35-37.

²⁶ Roman Włodek, *Na początku było... „Kino”*, „Kino” 2003, nr 11.

²⁷ Warto zwrócić uwagę, że lwowskie piśmiennictwo teoretyczno-filmowe obejmowało wówczas nawet takie zagadnienia jak *Kinematograf a higiena* (art. w „Muzeum”, R. XXVIII [1912], s. 467); por.: Władysław Jewsiewicki, *Materiały do dziejów filmu w Polsce*, Warszawa 1952, zesz. II, s. 69.

²⁸ Roman Włodek, *Filmowy Tarnów (do roku 1918)*, „Powiększenie” 1991, nr 3-4, s. 194 (i 196 – z powołaniem się na „Pogoń” 1912, nr 45, s. 4 i 1913, nr 3, s. 5).

²⁹ Andrzej Romanowski, Roman Włodek, *Film nad Wilią i Niemnem (do I wojny światowej)*, „Kino” 2001, nr 6.

³⁰ Władysław Banaszekiewicz, Witold Witczak, *Historia filmu polskiego*, t. 1: 1895-1929, wyd. 2, Warszawa 1989, s. 59-60.

³¹ Roman Taborski, *Warszawskie teatry prywatne w latach 1905-1918*, [w:] *Teatr polski w latach 1890-1918. Zabór rosyjski*, red. nauk. Tadeusz Sivert, Roman Taborski, Warszawa 1988, s. 326.

³² Karol Irzykowski, *Dziesiąta Muza. Zagadnienia estetyczne kina*, Kraków 1924; cyt. za: Karol Irzykowski, *Dziesiąta Muza oraz Pomniejsze pisma filmowe*, Kraków 1982, s. 245-246.

³³ W. Banaszekiewicz, W. Witczak, dz. cyt., s. 66.

³⁴ Grażyna i Marek Halberdowie, *Film w mieście galicyjskim: 1896-1939*, „Kino” nr 198 (z grudnia 1983), s. 23 (i 24 – z powołaniem się na: *Kinoteatry*, „Echo Przemyskie” 1913, nr 99, s. 3).

³⁵ Wiesław Stradomski, „*Niewolnica miłości*”, [w:] Leszek Armatys, Wiesław Stradomski, *Od „Niewolnicy zmysłów” do „Czarnych diamentów”. Szkice o polskich filmach z lat 1914-1939*, Warszawa 1988, s. 42.